

Слухати й поціти

УДК 811.161.2'373.45'373.23(477.82)=512.1=22'373.6

УКРАЇНСЬКИЙ СХІДНИЙ СВІТ: ГАЛАМАГІ, ВИТЯЗІ (1)

Костянтин ТИЩЕНКО,

професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Як відновлюють знання про напівзабуті слова. Ідентифікація тюркського прототипу qalmaq 'залишатися' у прізвиськах Галамага та іранського прототипу Vitaxae 'начальники кінноти' у запозиченні *витязь*. Наслідки цих змін для понять, історично пов'язаних із *галамага* і *витязь*.

Ключові слова: Україна, Схід, етимологія, галамага, витязь, гломачі, волиняни.

THE UKRAINIAN ORIENTAL WORLD: GALAMÁGAS, VÝTIAZ (1)

K. TYSHCHENKO, D. Hab. in Philology, prof. Taras Shevchenko National University of Kyiv

How to restore knowledge about half-forgotten words. The identification of the Turkic prototype qalmaq 'remain' of the family-name Galamaga and the Iranian prototype of the loanword výtiaz 'knight' (<Vitaxae 'riders commander'). The consequence of these changes for the historically related concepts.

Key words: Ukraine, Orient, etymology; galamága 'insolent', výtiaz 'knight', Glomach, Volyniany.

Хлопці... по сто разів співучими голосами повторяли: «а-ба-ба-га-ла-ма-га». Грицеві... дуже се сподобалося, і він почав... кричати: «а баба галамага».

І. Франко. «Грицева шкільна наука» (1883)

Як зайти в інтернет із запитом «баба галамага», то він вам дає аж 105 відповідей, – але принципово жодної з літерою **г**. Коли ж набрати «баба галамага», то відповідей 177 тисяч. У Є. Желехівського *Галамага, f. loses Maul*, а першодрук оповідання І. Франка недоступний. Отже, радянське виховання триває. Маємо «безвідповідальну» за зміст вікіпедію і *чиюсь* довідку «Назва видавництва походить з оповідання Івана Франка “Грицева шкільна наука”, в якому діти вчилися читати по складах за фразою: “А-ба-ба-га-ла-ма-га” (“а баба галамага”, діалектне “галамагати” – “верзти дурниці”)»... Відразу очевидність. **Не міг І. Франко писати галамага, тоді як Галичина писала й вимовляла галамага. Галамага – не Франкове слово.** Воно – від його самозваних співавторів. Цей обман у нас пережито давно і, виходить, прийнято... Спokusу зазирнути до першодруку не підживлюємо. Зате медіа довіряють вам і перероблені тексти І. Франка почитати, і рік «їхнього» написання уточнити. Це вже щось.

Аристотель був перший, хто помітив відмінність між відомим і зрозумілим: виявляється, це так в усі часи йде пізнання. Люди *пізнають* світ зовсім не «від відомого до невідомого», а *від відомого до зрозумілого*. Що таке *народ* – відомо всім. А як це слово *кожен* розуміє?.. Інтернет додає *відомості* щомиті, і досяг тут нечуваного прогресу. А от із *розумінням* цих відомостей

– слабенько; однак це і є **знання – зрозуміла частина відомого**: воно в кращому разі учорашнє, бо нема часу думати під зливою новин й усвідомлювати, що в них до чого. На превелике наше з вами розчарування, саме це учорашнє знання і становить левову частку «сучасної науки». А може, так і має бути?

Як роздивитися, то в тому «вчорашньому» є насправді й торішнє, і «передове на свій час». І «ще не знання», і «вже не знання», і «псевдо-», і «анти-», і «фейкове», і «ніколи не знання». Щоб нам від цього «нарколознання» не почадіти, його доводиться сприймати розсудливо (критично; це від Декарта): *факти зіставляти* й самому про них *судити* (*крисис* грецькою «суд»¹: звідси й *криза*, і *критика*, і *критерій* ‘мірило для суджень’).

Те, що вже навіть за звучанням *галамагати* – не Франкове *галамагати*, видно зразу. А от те, що «галамагати» – «верзти **дурниці**» є спамом (= антизнанням), помітно не відразу. Але цей спам суперечить мовній **нормі**, і в енциклопедіях такого не буває! Нормування покладено на вчених, не на блогерів, а дотримання норми – на редакторів і державу.

¹ *κρίσις* – справді цікаве грецьке слово, яке сполучає чимало історично споріднених і взаємно зумовлених значень: розподіл, розрізнення; судження, думка; суд, вирок; судовий процес; змагання, суперечка; позов; вибір, обрання; підсумок, завершення; переломний момент, криза [Дворецкий, І, 984].

Який рівень української мовної норми в мережі, – це окрема тема, з очевидністю – тепер не філологічна. Усім видно і її, і як вона формує довірливого користувача. «Усереднена етика» перетворює мережу на недезінфікований блог. Навіть щенят учать гігієни, інакше квартира сноба має біологічний запах. Без такого ж регулювання цілком очікувані запахи з «біологічного нутра» суспільства. Для появи «на людях» (де таки ж «громадська думка») анонім подбає про душ чи дезодорант. А «без ліхтарів» сорому нема, тож і запах знайомий. За цю заслугу медіа у творенні майбутнього ще не час дякувати. Проте сумніву нема: нагода буде. Є й люксові квартири з шикарним краєвидом згори за Дніпро. Однак до сяючого господаря порядний гість вийде зі псового ліфта лише раз. Медіа вперто затягають до псових блогів. Що з того вийде? «Як ночуєш із псами, устаєш із блохами». Ні, це французи про себе. У нас інший історичний досвід: мусиш обкладатися полином.

Яку частину значень кожного слова *прийняти* за *мовну норму* (зразкове написання, вимову і значення слів у наукових чи літературних творах) – це *зважаєно* у словниках академічних інституцій, де і форми, і значення, і ступінь їхньої поширеності фахівці обговорюють на вченій раді. Норма відрізняється від *ўзусу* (пор. англ. usage) – вжитку мови у спілкуванні – тим, що в ній *не має бути випадкового*. Отак і самоосвічена авторка видала цілком самоосвітлений українсько-іноземний словник, де серед інших перлин указала й назву міста *Гечиньськ*. Ще й кваліфіковано переклала її іноземною. Частину тиражу подарувала іноземцям. Щоб знали про це місто. Інший колега, видавець, теж з України, втулив *на обкладинці* свого словника рекламний напис тією іноземною, що й весь словник: у перекладі напис звучить «Нова видання!» Вже розкупили: раритет!

Річ інша, що кожна людина вживає і якісь свої «власні» слова та значення (це *солецизми*², а в письменників – «авторські слова») для позначення нових явищ, відчуттів, винаходів. А як солецизму поталанить, то його далі вживатимуть й *інші* («інші» це і є суспільство: тобто часом солецизм пробива-

² Солецизми звичайні в ранньому віці, коли дитяча свідомість наче «приміряє» свої мовні спроби до нового для неї світу. У літературі їх вважають ознакою творчості. Інша річ, коли це неохайні «новороби» з неухважності до виробленого у нормі: «навколишнє природне середовище» замість *довкілля*, або «історичний безперервний розвиток» замість *тяглість*. На таке є життєва формула: «Кинути живе й шукати мертве» (М. С. Цемко з с. Клишки См, 1871–1980).

ється до норми). Так сталося з низкою слів, які створили Олена Пчілка (*переможець, мистецтво*), М. Старицький (*байдужість, співчувати*), А. Кримський (*зміст*), І. Франко (*отвір, свідоцтво*)³. Є таке і в інших мовах (*промисленность* придумав М. Карамзін, *Wörterbuch* – Я. Коменський). А в чеській і фінській таких слів «викуто» сотні.

Є в мовах і мавпування: не шукайте в Б. Грінченка *завичай, наразі*, насправді ці слівця чужі, польські *zazwyczaj, parazie*, але зайчик із пляжу від захвату модою «умліває».

Або пригоди *гарного* – із походженням плутанина: нема в П. Скока хорв. *hagan*, усупереч М. Фасмеру (I, 394) некоректно його пояснювати й кульбітом через *гарма-дарма* з дієсл. *haggi* (це метод алхіміків, у старій Європі звали його *obscurum per obscurius = ignotum per ignotius*⁴). Мусимо вникнути в надійно засвідчені значення й контексти: «*Гарний* – красивий, пригожий; *гарна дівка, врода, пісня, квітка; гарно вбрана, гарно грає, гарнішати* – хорошесть; *гарнюк* – красень»⁵. Почувши з народних уст про *гарну дівчину*, розуміємо, що вона *приваблива* (отже, не виключено, що слово якимось пов'язано з ним. *gern(e)* 'охоче, залюбки', j-n, etw. *gern haben* 'любити когось/щось, бути прихильним'). І це не те саме, що *добра дівчина*. І що ж? Нащо нам ті приклади з минулого? Ліпімо сполуку **на гарному рівні* і навчаймо цього інших. Отак і анонім стулив «галамагати» – «верзти *дурниці*». І тим виказав, що словник для нього – ніщо, бо він сам собі й самословник, і самонорма. Адже про *дурниці* – це лише в його фразі так. А в часи І. Франка було *не так*, що й застраховано перекладом Є. Желехівського⁶: *Ґаламаґати, f. loses Maul, Ґаламаґати, галагахати, v. n. plauschen, plärren*⁷. *Ein loses Maul* букв. «розв'язана пелька» – то '*зухвалець*'; *ein loses Maul haben* 'бути зухвалим'. Від *дурниць* далекувате. *Plauschen* '*балакати*' (ісп. *charlar*; тепер навіть 'брати участь у чаті': де ж і тут «дурниці»?; у чатах балачки, а не дурниці); і ще підпис під сучасним фото: *Leute plauschen am Lagerfeuer* 'Люди *спілкуються* (!) біля вогнища'. Усього лише. (Можете уявити «верзуть дурниці»?) Про *Ґаламаґати plärren* '*репетувати, скиглити*' – буде ще нагода згадати.

³ Регушевський 2004, 258.

⁴ Темне – через ще темніше, невідоме – через ще менш відоме (лат.).

⁵ Грінченко, I, 274–275.

⁶ URL: uk.wikipedia.org/wiki/Желехівський_Євген_Ієронімович;_Івано-Франківський_меморіальний_сквер

⁷ Желехівський, I, 167.

Академічний словник (СУМ) пояснює слово інакше – «базікати»⁸. Ну, не *галамагай!* *Роби, як вельо*⁹. Ось де -г- системно радянізовано на -г- (1971). Як воно в І. Карпенка-Карого – хтозна, бо й тут першодрук недоступний. Не базікай = не розбалакуй; але знову річ не в дурниціях. Із тим же успіхом учитель міг учити Гриця фразою «а баба балака»... Стоп! От у чому інша фальш «анонімної довідки» («а баба галамага», діалектне «галамагати» – «верзти дурниці»)! Немає в Галичині такої мовної навички! Не кажуть *бала́ка, пита́, літа́!* Завжди й тільки *балака-є, пита-є, літа-є*. Було б тоді й у І. Франка *галамага-є!* А того нема! Отже, слово подвійно не Франкове: не так і не те написав, що йому тепер приписують!

Хоч так в Україні й кажуть, але не на Покутті: «Ой літа орел, літа сизий / Попід небесами; / Гуля Максим, гуля батько». Дзвонимо до лікаря з досвідом медичної практики в цілому Прикарпатті й отримуємо розлогу мовну консультацію. Ні. Ніколи. Ніде за 60 років роботи доктор М. Бучацький такої вимови не чув. А от у сім'ї знайомих полтавчан із-під Гадяча чув і не раз. То в степу й на Полтавщині *стри́ля* та *гуля*. А в Коломиї інакше.

СУМ авторитетний, у нього вчать. Дехто вже й у свої фрази припасовує, але як! «Базікає баба, тобто. Поїзд їде, а баба собі галамага й галамага...» Ні, не те, це не дієслово, ще повчїться. Далі, може, і краще, бо сприйнято як прізвище, але: «Читали тую книжечку Мені по вечорам, І баба Галамага, І дідо Галамаг». На фонозапису чути «по вечорах», і рима «Галамаг», а морфологія ще гібридна: *слухаючи, не чуємо*. Увага до мови вже є, а до вироблено-го в нормі – її ще немає.

Однак тут прикметно інше, а саме те, що господар сайту «по-хазяйськи» поставився до почутого: саме **як носій мови**, а не іноземець чи сторонній спостерігач. І це треба докладніше пояснити. Звернімо увагу на те, що в першому епізоді І. Франко подає незвичне мовне явище спочатку як механічний набір складів для вправ у читанні, записуючи його для цього через дефіси: «**а-ба-ба-га-ла-ма-га**». Однак далі наводить й *осмислену* (!) рецепцію дитини, – хоч і малого, але вже *носія мови*. Ця дивовижна (і, за О. Лосевим, *сутнісно людська*) метаморфоза ланцюжка звуків у слова при сприйманні **властива лише носіям мови**. Її ємно передав І. Франко «просто» через інше написання почутого Грицем – «**а баба галамага**».

⁸ СУМ, II, 18.

⁹ Карпенко-Карий, I, 1960, 221.

Тобто до механічного «супокладання табличок» *свідомість Гриця* додала вже *засвоєну до школи* «лексико-граматичну структуру», та ще й відразу українську (бо така була його сім'я). Тут вам і синтагма з трьох словоформ, і частини мови, і морфологія словозміни (наз. відм. одн. ім. жін. р.), і узгодження прикметника (чи атрибут?). Непевність сенсу цілого залишається – виходить, такий був задум І. Франка. Декому в мережі кортить подати «безглуздий моноліт» мало не як символ нашої мови. Через прогалини в освіті їм невідомі «навчальні безглуздя» іншими мовами на кшталт талановитої придумки акад. Л. Щерби про *куздру* і *бокренка*. На неї натрапите й у новітніх фразах: «*Глокая Куздра программирования*». Було таке й у 1930-ті рр.: «*Наука имеет много гитик*». Однак за деревами зникає ліс. У І. Франка тут – принципово інше: це художній образ.

Чудо метаморфози звуків у слово вперше пояснили стоїки (це III ст. до н.е. – II ст. н.е.). У людських війнах усі їхні праці згоріли. Та, на щастя, їхнє вчення переказав Секст Емпірик (II–III ст. н.е.), а його твори переклав із давньогрецької О. Лосев (1975). Завдяки цим двом ученим ми тепер і під'єднані до світового скарбу знань: «Стоїки... кажуть, що три [елементи] поєднані разом: *позначене, позначення і предмет* (τὸ τυγχάνον), причому *позначення* є словом, як-от слово «Діон». *Позначене* є сама річ, яку виявляє слово; і ми її сприймаємо як усталену в нашому розумі, **варвари ж її не розуміють, хоч і чують слово** (!). А *предмет* знаходиться зовні, як-от сам [юнак на ім'я] Діон. Із цих елементів два тілесні, а саме, звукове позначення і предмет, одне ж безтілесне – це позначена річ¹⁰ і те, що виражає слово¹¹ (λεχτόν)»¹². Від спекуляцій ніщо не гарантоване, але нагадати варто, що для греків слово βάρβαρος 'варвар' – нейтральне, це «просто» 'не грек, чужоземець' без жодних оцінок: так у п'єсах Есхіла, Софокла, Еврипіда, у творах істориків Геродота, Фукідида, Ксенофонта, філософів Платона, Аристотеля, Плутарха, Лукіана¹³.

Викладена концепція засвідчує, що це **стоїки відкрили сутність «лінгвістичного знака»**. Лише у XIX ст. до *розуміння цього відкриття* дозріли європейські вчені: вони переназвали його «семіотичним трикутником» і без зайвої скромності позамінювали авторство стоїків на своє. Поваж-

¹⁰ По-сучасному, «образ речі» або «сенса, смисл».

¹¹ По-сучасному, «поняття про річ» або «значення слова».

¹² Секст Емпірик 1975, I, 152.

¹³ Див.: ДГРС, I, 288.

ні наукові (!) праці досі цитують термін з іменами цих відомих плагіаторів: ідеться про «семіотичний трикутник» Фреге... Огдена–Ричардса... Стерна... Першим додивився до цього А. Жакоб 1969 р. (Jacob), а слідом за ним через 11 років на пріоритет стоїків указав автор цих рядків (1980). Уявіть собі, *за півстоліття на цей зяттий, зухвалий плагіат не реагував більше ніхто. Читають і не усвідомлюють*. Такі темпи розвитку нашої науки, і такі ж її перспективи. А поняттю *знака* ще судилося пережити унілатералізм і білатералізм (їх і досі рідко хто розрізняє). Якось оминувши плагіаторів, воно прийшло й до мовознавства через іншу естафету «В. Гумбольдт – О. Потєбня – І. Бодуен де Куртене – Ф. де Сосюр – К. Бальдингер – О. Людсканов»¹⁴.

Повернімося до господаря сайту. Він не відтворив, як собі гадає, пісеньку з текстом, а мимоволі довів, що й він – носій мови зі своїм мовним досвідом, *відмінним від авторського*. «Його» варіант тексту – про себе й розповідає: цей текст не «узятий» із *друкованого* оригіналу (бо тут немає дефісів і коми), а сприйнятий *на слух*, і тим цікавий. Адже наш *україномовний слухач «по-хазяйськи» структурував його з власного мовного досвіду*, записавши «і баба Галамага і дідо Галамаг». Великі літери доводять, що він *знає ці прізвища*, бо має свій автономний і таки ж україномовний досвід. Для нашої статті це ілюстрація теми «Vox populi vox Dei». І підстава сподіватися, що так «побутово» розуміють текст й інші читачі. Дійде він колись і до свого *-ам*. Ідеальних людей не буває: відколи наш *носій мови* вже помітив це своє *-ам* (від *інших носіїв мови*), то з часом стане й *носієм мовної норми*. Усі маємо що вдосконалювати, бо не вільні від свого попереднього досвіду. Є в ньому й подолане, від чого кожен звільняється у внутрішніх драмах, а є й вічно цінне, досвідом випробуване: перевіряючи себе у мовленні, «людина дивиться в людину, як у дзеркало» (К. Маркс). Комусь тут допоможе порівняння зі словниками й мапами: люди їх безупину виправляють, але ж мусять весь час ними й користуватися.

Авторитетний і ЕСУМ, хоч у ньому й не все враховано. Ми свідомі того, що його початки у 1970 р. були тяжкі. Досить нагадати, що українська стала *останньою* серед мов «братніх слов'ян», для якої мусили-таки дати дозвіл на видання словника про походження слів (навіть українських!), але ж і

розтягли вітху на 30 років. Попри все, у разі, коли матеріал для висновків не дозрів, мабуть, не варто було деталізувати необговорені версії. Бо початки *галамаг* не на заході: це *він* у нас позичив, а згадане припущення Махека хибне: прізви. *Халабурда* – це «кала Берда», як і наше *Келеберда*.

Цитовану вище *нібито наукову* довідку про «галамагу» (бо ж вона у вікіпедії!) переглядають сотні людей. І *кожного* вона «нагинає» до свого рівня розуміння тексту Франка, *дезінформуючи тричі*: підмінє г на г, накидає власну ілюзію «галамаги» як дієслова й не помічає зв'язку слова з півтисячею *прізвищ Галамага* (їм присвячено цілу статтю у словнику прізвищ українців¹⁵). Та й напрошується питання: відколи був би справді глум над стількома людьми на прізвище *Галамага* через їхні *дурниці* (а це дошкульніше, ніж за *балачки*), то чого ж вони тих прізвищ досі не позбулися?

Звернувшись до бази даних ridni.org/karta, бачимо, що навколо зневаженої *Галамаги* є схожі, але якісь інші прізвища, і їх чомусь багато: *Голомага, Голомаха, Галамаха, Галамаг, Галамах, Голомах, Голомаха*, а тоді ще навіть і *Галамака, Голомак, Голомака, Голломако, Галамасюк, Голомашевич, Голомошевич*; може, сюди ж і *Голомша, Галамша*... Отже, «на сторожі коло їх» стоїть не просто слово, а ціла історична доба. **Ні, це не звуконаслідування**. І не придумка. Вони-таки **мають щось означати**: тому й стережуть одне одного, і вся система на тому тримається.

Кілька слів про подальшу статистику й про поширення прізвищ. Сайт ridni.org/karta потужний, і це добре. А от різні цифри на ньому – це погано. Це лихо спіткало його торік, коли він без пояснень скоротив 40 мільйонів прізвищ українців *на третину* (!). Така тепер етика. Мусиш монополію терпіти і вважати цифри часткою «чогось наукового». Але чого? Поки що до скісної rischi – дані 2017 р., після неї – теперішні: у 2017 р. 780 прізвищ Галамага ?/у 2019 вже 516(!); 6/1 Галамаха; ?/26 Галамах, ?/1 Галамаг Км, ?/4 Галамака (Хк., Дц)¹⁶, ?/7 Галамашевич; 88/55 Галамасюк (42 Криворівня, 9 Зелене, 7 Верховина ІФ; тепер 25 Криворівня, 7 Вербоваць, 5 Рожнів? звідки аж такий незбіг?); 13/5 Голомага, ?/1 -го, ?/6 -ха, 244/177 Голомах, ?/45 Голома, ?/1 Голомак, 5/4 -ка, ?/11 -ко, 6/2 Голомачук (пор. і *glomacz!*); ?/60 Голомша (Кв., Лв, ІФ)¹⁷. Колись було і прізви. *Галамша+* у с. Уздиця См. А ще є і ?/48 Голомашевич, ?/26 Голомошевич...

¹⁵ Тищенко 2018, 687.

¹⁶ Скорочення з крапкою – місто, без крапки – область.

¹⁷ ridni.org/karta; as of 2017, 2019.

¹⁴ Тищенко 1980, 31–32.

Бачимо, що перший порух до *нових знань приходить зі спроб класифікації вивчених явищ*. От упадають в око особливості *приголосьних*. Спрощений правопис приховує історично важливу відмінність г/г, але є ще чергування г/к/х/с/ш, і це – ознака давнього віку слова. Такого давнього, що встигли утворитися й чергування, і похідні прізвища з формантами: Галам-ша, -асюк, -ашевич; Голом-ша, -ачук, -ашевич, -ошевич; і Коломаченко (це вже згодом помічено)... За ознакою *голосних* угруповання інші: 1) Галамага, Галамаг, Галамаха, Галамах, Галамака, Галамасюк; 2) Голомага, Голомага, Голомаха, Голомах, Голомака, Голомако, Голомак. Хто вчив історичну фонетику, той скаже тут, що другий ряд *може зберігати* давню передачу іншомовного а слов'янським о; тоді цим прізвищам кожному, *ймовірно*, років по 1000. А перший ряд – це, *ймовірно, те саме слово*, проникле, наприклад, прямо від степовиків, адже звук а тут без змін.

Уже на прізвищі Коперсако «габр-скіф» не так давно помічено, що прикінцеве -о *може походити* з -ь: цей «ер» звучав до пізнього середньовіччя справді як коротке -о¹⁸, а в Буджаку за Одесою досі чути, як хтось напідпитку *поволі* каже: «ХодімЪ до тихЪ купЪ»...

То на що ж схожа основа *галамаг*? Почнімо з інсайту (високоймовірне знання, що «схоплює» сутність справи): він можливий, коли є з ЧОГО «схопити». Тобто як є чимало об'єктів порівняння. Водночас видно, який у кого репертуар тих об'єктів у голові: бо що є, тим і діляться. Хто «зібраними лайками», хто катзна чим, інший чимось, чого кат не зна.

Є люди з досвідом контактів зі Сходом (у минулому – більшість українців), є інші зі знанням історії, мови, культури Сходу. Вони вам і скажуть, що *своєю фонетикою і морфологією основа прізвищ українців Галамаг- найближча до слів азерб. galmaq, туркм. галмаг* (у решти тюрків qalmaq: NB, не ha-!), а означають вони всі – **‘залишитися’!**

Це й Гегелеве «зняття» чинної етимології *галамага* ‘гуля, головешка, мерзла грудка’ як нібито «афективного утворення від *гал». – Ні. Схоже, що це все **«залишки»**, – і гуля від удару чи хвороби, і головешка – від поліна, і мерзла грудка – від налиплиго на колеса...

От і перша покута: виходить, можливо, що на глум узятю *драму* Галамаг, і тоді це непривабливо. То була драма, хоч на свої страшні часи й зі щасливим кінцем. Як сказали б у Шумері, «не кляни

затято: окошиться на тобі»¹⁹. Інша мудрість зі Сходу: «Мова як шабля: виглядом вабить, а попустиш увагу – скалічить»²⁰.

...Спочатку прізвисько *Галамага* могла мати людина, яка *залишилася, виїїла по наїзді кочовиків*. Якось зуміла причаїтися при татарському (або половецькому чи якому іншому) «вийнятті» ясиру (вилову бранців; *вийняттям* це називали наші предки у XIV ст.²¹). Таланило небагатьом, але такі були. Людолови поспішали з уже заарканеним людом на торг, а десь принишкла в цю мить майбутня галамага могла отримати від долі шанс. От і на картах поширення прізвищ видно, що прізвища ці не з Полісся, а зі степу (рис 1). Тому баба-галамага тепер не сама. Відколи їх ще три роки тому було 780 – тут не до казок про «афективні утворення» й «дурниці»: насправді бабі *могло пощастити залишитися*. Інша річ, що вона вічно репетувала, скигвила про свій порятунок. Це, може, когось і драгувало. Бо кожний тоді мав що згадати про своїх загнаних... Оце, *ймовірно*, така вона, баба Галамага. Тут нічого не додано. Уважно вислухано – і щось істотне почуто...

«Вийняттям» наших предків займалися татари не самі. Менглі-Гірей регулярно робив це «по слову вел. кн. Івана Васильевича»²². Історик П. Клепатський пояснює це так: «Перебуваючи у сфері дій хитрої та нерозбірливої у засобах московської політики, кримські хани, починаючи з Менглі-Гірея, щороку... то особисто, то через своїх темників і синів, чинять спустошливі наскоки у межі Литовсько-Руської та Польської держав; особливо ж від них перепадало Поділля й Київщині. “На Подільську землю чи на Київські міста” – таким був звичайний маршрут, за яким московські князі насилали кримців на литовські володіння»²³.

Цю висловлену до революції правду, здавалося б, про класових ворогів істориків нагадали 1938 р.²⁴ А наскільки це ще актуально, видно з перевидання його книги: про біографію автора ні слова – ні в анотації, ані в розлогій передмові. Не кажучи про життєвий фінал. Навіть роки життя ніде «до відома сучасного читача» не вказані.

¹⁹ Тищенко 2018а. У ті дні.

²⁰ Це наше застосування до мови почутого від Абуль-Фараджа вислову № 137 про підступну людину.

²¹ Клепатський 1912 (2007), 332, 333, 356, 357, 420 та ін.: типова сполука «после Менгли-Гиреева вынятия».

²² Клепатський 1912 (2007), 119.

²³ Клепатський 1912 (2007), 118.

²⁴ URL: uk.wikipedia.org/wiki/Клепацкий_Павло_Григоревич

¹⁸ Тищенко 2018, 746.

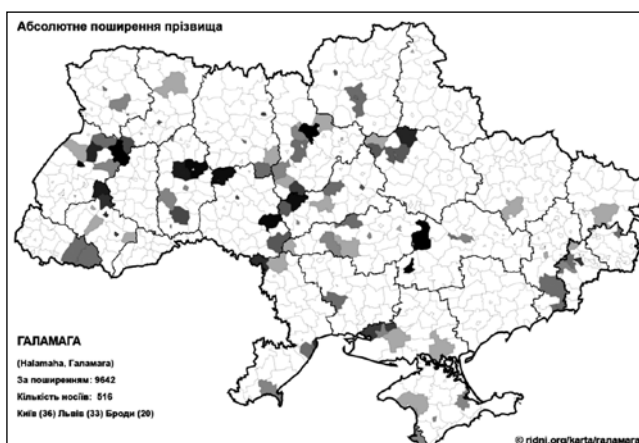

Рис. 1. Разючі втрати відомостей про поширення прізвища Галамага після скорочень бази даних: угорі у 2017 р. їх **780**; а внизу – у 2019 р. їх стало **516** (пор. Лв, Жт, Чг, См, Пл, Хк, Зп). І жодних коментарів. Але що ж сталося? За науковою етикою, сайт мав би такі зміни пояснити

Репетувала... Ви це слово чуєте рідше, ніж наразі чи зазвичай, але поки що його розумієте. У метушливому світі налаштуватися на сприймання його важко. Темп не той. Його треба в разі вповільнити. Ось неквапно розгортання часу в чумацькій пісні зі степу:

...Та наїхали чумаки з України,
та й розпустили воли по долині...
...Та розпустили воли, воли по долині,
та й викресали вогню з оружини.
...Та розложили вогонь з розозини,
та розпустили пожар по долині.
...Ой розпустили пожар по долині,
да й попалили гнізда солов'їні...
...Ой кричить соловей – **репетеує**,
да ніхто ж його не рятує...²⁵

Д. Ревуцький оприлюднив ці пронизливі рядки у тому ж 1919 році (оце вам суспільні алюзії й рецепція доби) у книзі «Українські думи та пісні історичні», додавши примітку: «З Полтавщини. Голос від О. А. Левитського (з Київщини)». От, мабуть, як баба *репетувала*. А дієслово це з латини, й у французів *répéter* 'повторити', і *repetitor*, і *repetiція* звідти. Лише за нових часів стало відомо, що композитор теж став жертвою дружби народів²⁶.

Сучасна Галичина *Галамаг* не забула. Донині це прізвище тут поширене, хоч, може, й менше, ніж 180 років тому. Станом на 2019 р. Галамаги живуть (по одному) таки ж у *Коломій* і *Калуші*, біля Снятина, Богородчан; у Галичі їх 7, Франківську 8, Львові 37, біля Рогатина 9, Жовкви 1, Золочева 2, Радехова 3, Радивилова 5, Рахова і Тячева по 3, а коло Бродів 61. Разом 140. Отже, про «пані Галамагу» і «бабу Галамагу» можна ще почути.

Учитель із коломиїської школи в оповіданні І. Франка з очевидністю творчо сприйняв конкретну педагогічну задачу. З огляду на однаковий голосний **-а-** аж у сімох складах цілком осмисленої фрази про бабу на прізвище *Галамага* він побачив, що цей приклад полегшить дітям запам'ятовування літер для приголосних. І коли учні починали «читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав» учитель, річ ясна, вони могли, діставши опору від **а**, цілковито зосередитися на приголосних. У цих вправах галицьке прізвище *Галамага* не викликає ані питань, ані подиву.

Що справді гідне подиву, то це подальша убога «рецепція» твору І. Франка: річ не у випадковій фразі (крім неї було ж і багато інших; і тямущі школярі зрештою навчилися ж читати!). Річ у самому Грицеві, якого вчитель недарма назвав «туманом вісімнадцятим». А відколи автор згадує, що *таких туманів було 18 учнів із 30*, то, напевно, річ і

²⁵ Ревуцький 1919, 229.

²⁶ URL: uk.wikipedia.org/wiki/Ревуцький_Дмитро_Миколайович

в учителів, який мав би подбати про інші методи, крім різок і потиличників. Мова не винна. Винні тодішні «суспільні стереотипи у методиці викладання» (не забудьмо, що Гриць учився навіть не в оновленій Австро-Угорщині, а в Австрійській імперії 1840-х рр., це років 20 по смерті Й. Песталоцці. І ще згадаймо, яка була наука 1822 р. в дяка Совгира у Кирилівці).

Ось так і виходить, що «справжнє знання починається там, де початок невідомого для інших»²⁷. На щастя, «того розуму, яким освоюють відомі істини, досить, щоб збагнути й істини невідомі»²⁸. «Сутність і ознака наукової суверенності вченого – в умінні самостійно доходити *від окремого до ймовірного*, далі – до *вірогідного й істинного*»²⁹.

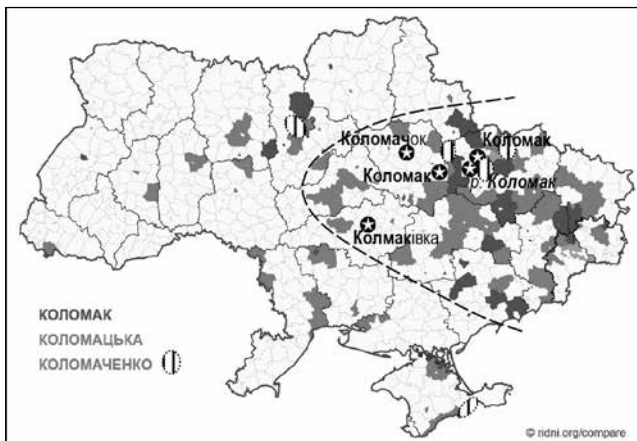

Рис. 2. Угорі розподіл прізвища 253 Коломак за даними 2017 р. Внизу дані 2019 р.: 145 (!) Коломак, 303 Коломацька, 16 Коломаченко. Показано і 5 однокореневих топонімів. І розподіл прізвищ, і географічні назви явно тяжіють до сходу. Від топонімів – лише прізвище Коломаченко

²⁷ де Гурмон 1962, 377.

²⁸ Гельвецій 1978, 213.

²⁹ Менделєєв 1979, 18.

■ **КОЛОМАК.** Ну, нарешті, з Галамаґами впоралися, можна й далі. Також і від основи Коломак є прізвища, схожі на Голомаг (не дарма звук г записували ще й у XVIII ст. як кг: «той кгрунтъ», «Павло Кгалактанъ»). 253/145 Коломак, ?/303 Коломацька, ?/226 -ий; 20/16 Коломаченко, ?/1 Коломашко; 4/3 Каламак, ?/16 Каламаш. Ця значна група прізвищ має основу, схожу на назву р. *Коломак/Коломок*, лівої притоки Ворскли: на її тюркську природу 57 років тому суверенно вказав О. Стрижак³⁰. Згодом його пріоритет визнав О. Трубочов у книзі про походження назв річок України³¹. Є ще такі селища понад річкою: *Коломак* (Хк Валки, Пл Пл), але *Коломак* (старе Коломачок)³² Пл Решетилівка – на р. *Вільхова Говтва*, є і *Колмаківка* Кг. Частина прізвищ *Коломацька*, *Коломацький* справді може походити від назви селищ, але більшість їх та однокореневих прізвищ, як і назви річки й останніх двох селищ, прийшли з қалмақ.

В О. Стрижака знаходимо яскраві докази степового контексту й татарського минулого р. *Коломак*. Оскільки ці землі – неподалік від Задонеччини, куди з півночі вийшла у XVI ст. Московія, то згадки про них трапляються в її тодішніх джерелах. Так, під 1571 р.: «*Коломак* перелезти под *Коломацким* городищем... да подем через *Муравський шлях* (!), да на верх *Адалага*»³³. Під 1627 р.: «А переїхав Мож, и *Коломок*, и Валки по праву *Муравської* дороги...»³⁴. Виходить, зовсім близько від р. *Коломак* проходив *Муравський шлях*! Щойно на великому матеріалі вдалося показати, що це репліка ар. *murafa'a*, у народній вимові *murafa* 'приведення до суду' (пор. *Мурафа* Вн, Хк біля р. *Коломак*, *Мерефа* Хк на р. *Мож!*, *Морівськ* Чг, *Муравище* Вл, *Муравня* Жт, *Муравейня* См)³⁵. Як буде нагода, ми до цього ще повернемося. Це потужний аргумент і ознака близькості до *Коломака* татар. А ось і вони самі: 1690 р. – «приходить та-

³⁰ Стрижак 1963, 46–47.

³¹ Трубочев 1968, 255.

³² Стрижак 1963, 47.

³³ Кудряшов, 1948, 122. Пор. р. *Водолага/Адалах+* (СГУ, 116) < ар. *Fath Allah* 'вигук джихаду'.

³⁴ Книга Большому чертежу. 1627. Цит. у: Стрижак 1963, 53.

³⁵ Тищенко 2020, в друці.

тарь к рѣчкѣ *Коломку*»³⁶. Це через 40 років після Хмельниччини.

Далі розшукано топоніми також і від пізньої основи *Golomak-*, яких в Україні чомусь немає: це *Golomak* і поряд *Golūmak* аж в іранському Кермані, значить, і туди людологи навідувалися. Є і в Афганістані *Qalmāqi* та два аули *Gholāmak*³⁷ (ці вже пристосовані до ар. *gholām* 'раб'). Так помалу обростає новими фактами здогадка про слова *Коломак/Галамага* з тюрк. *qalmaq, galmaq, галмаг*. Адже є й зрозумілі назви сіл із таким змістом: *Залишани* Кв, *Остальці* Тр, *Осталець* Рв. Кожна деталь скеровує тепер на знайдений шлях. І так ущільнює імовірне знання до вірогідного, а вірогідне – до істинного. Інакшого людям не дано...

Із відстані краще видно приріст знань за 50 років: від загальної тези про тюркську етимологію в пріоритетній праці О. Стрижака (хоч і без урахування переходу а > о в основі Коломак)³⁸, через формальний аналіз в О. Трубочова (і притому з виділенням форманта -ак, а не -мак)³⁹, до драматичної життєвої *конкретики* в нарешті впізаному лексичному значенні. Причому через складніше (г-г) до простішого (к-к) і тепер уже в системі.

Гаразд, скаже Хома невірний, от і у ваших старших колег *Коломак* виведений від якоїсь ще не уточненої форми з **-mak**, а у вас *Галамага* – вже від конкретного *galmaq*. Але ж відомо, що тюркське **-mak** – це закінчення *неозначеної форми дієслова*! Хіба ж можуть українські власні назви збігатися з інфінітивом? Можуть. Бо це і є слід степену в Україні. І степової мовної ментальності. Справді, у далекому 1963 р. О. Стрижак ще не уявляв собі конкретного джерела назви р. *Коломак*. Проте передчував, що надалі буде важливою семантика афікса, то й підкреслив помічене: «для утворення назви вживається відомий тюркський афікс **-mak/-mek** – морфологічна ознака інфінітива і *віддієслівних іменників*, які відмінюються, як іменники»⁴⁰.

³⁶ Описание документов и бумаг, хранящихся в Моск. архиве мин. юстиции, кн. XIV. М., 1905, с. 544.

³⁷ Microsoft Encarta Premium 2009.

³⁸ Стрижак 1963, 96.

³⁹ Трубочев 1979, IV, 597–598.

⁴⁰ Стрижак 1963, 47.

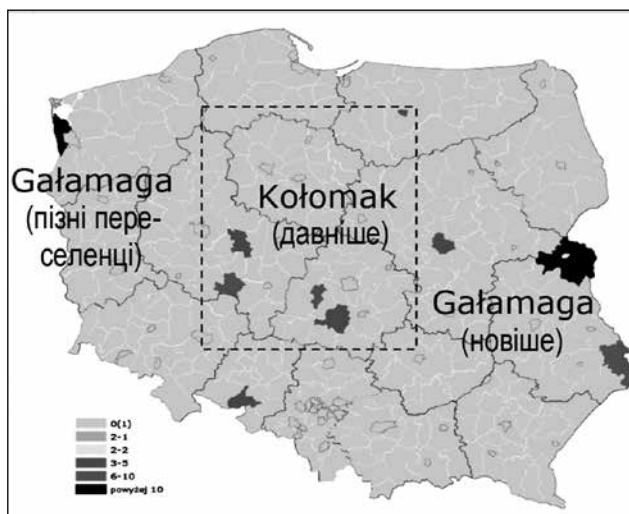

Рис. 3. 35 прізвищ *Kolomak* (у рамці) і 53 *Galamaga*: об'єктивна картина того, що тут ці прізвища прийшли зі сходу, а не навпаки

А ось ще важливіша недавня довідка з реєстру словотвірних афіксів турецької мови: «-МАК слугує для утворення від основи дієслова іменників *із значенням результату... дії* (!), названої вихідною основою: *кау-мак* 'ковзати, сповзати' > **кау-мак** 'вершки'»⁴¹, тобто те, що сповзло з молока. Тоді й *кал-мак* 'залишатися' > ***кал-мак** 1) 'залишок'; 2) 'залишенець' той, хто залишився. Це справді *результати дії*. Пор. *калма* 'дієсл. ім'я від *kalmak*'; (*babadan*) *kalma ev* 'успадкований (від батька) дім'⁴². Отака відповідь за себе й за колег, які вже нічого на захист своїх ідей не скажуть.

Сайт польських прізвищ⁴³ указує, що переважно на сході Польщі живе всього 53 поляки *Galamaga*, у центрі країни ще 35 осіб на прізвище *Kolomak* (рис. 2), а очікуваної неповноголосної основи ***Klom-** не існує. Отут і край ілюзіям запозичення слова з польської. *Галамаг* у нас і тепер ще 516: це майже *вдесятеро більше, ніж Galamag* (53), а 145 українців на прізвище *Коломак* – це вчетверо більше, ніж 35 *Kolomak*. Усі ці системні аргументи були невідомі науці ХХ ст., а тому й невраховані нею: вони й знецінюють подальші пошуки прототипу слова *галамага* на заході.

З іншого боку, можна припустити, що після афези у зниклій основі ***Glom-** виникли і 6 прізвищ *Łomsza* (бо в нас є *Голомша*) і 76 *Łomza* (у Польщі є і таке місто). Тоді й в Україні сюди ж іще: 203 **Ломачин-ська**, 140 -ський, 1 **Ламачинська**, 202 **Ломачен-ко**, 9 -ський, 85 **Ломачев-ська**, 78 -ський, 39 **Ломач**, 27 -ко, 184 -ук, 2 **Голомачук**, 1 **Кала-**

⁴¹ ТРС, 964.

⁴² ТРС, 502.

⁴³ nlp.actaforte.pl:8080/Nomina/Ndistr?nazwisko

мача, 38 Аламаха, 128 Ламах, 13 -ова, 10 -ов. І так приходимо до назви плем'я гламачів.

ГОЛОМША. Але тут замість *гламачів* до нас обізвався згадана *Голомша*. «Систематичне впорядкування даних виявляє пробіли в міркуваннях або вказує непомічений раніше напрямок дослідження»⁴⁴. Йому тут же слід приділити увагу. Бо янгол відлетить. При цьому «положення, які здавалися спочатку “очевидними”, після письмового сформулювання їх унаслідок критичної переоцінки можуть бути відкинуті»⁴⁵. Після одного з таких упорядкувань помічаємо, що до ймовірно споріднених *Галамаг* і *Голомаг* якимось збоку туляться прізвища *Голомша* і *Галамша*... Далі сумнів не дає спокою, бо змушує-таки згадати, що в 1880-х рр. український словник мав і *лексему Голбмша, f. Dünkel, Spelt* тобто ‘пиха, зверхність, зарозумілість, чванькуватість’. А відколи ми вже знаємо, що *Галамаґа, f. loses Maul* ‘зухвалець’, то семантична близькість ‘зверхності’ й ‘зухвалості’ зобов’язує дослідити її.

Не виключено, що обидва слова справді продовжують той самий прототип, але прийшли в різний час: *голомиш-* давніше, бо з переходом **а > о** і давнім укр. **г**, завченим ще від степовиків-іранців⁴⁶, а *галамаг-* – пізніше, бо вже має однакові з прототипом голосний **а** і «новий» **г** литовського часу⁴⁷. Такі повторні запозичення відомі, як-от у низці слів *магістр, маїстрат, майстер, маестро, метр* (людина), *мер*: першоджерело в них одне, лат. *magister*, але запозичені вони до української через різні мови Європи й у різні століття⁴⁸. А отже, ми одвічно не лише зі степом, а й з Європою, відколи без її слів не обходилися. Як і тепер.

І тут починаємо усвідомлювати, що новий вектор ‘зухвалець’, ‘чванько’ може зашкодити *нашій свіжій гіпотезі* про можливий зв’язок із ‘залишатися’. Є серед дослідників схильні до того, щоб у таку мить покласти собі мовчазну заборону: «далі мовчи». Значить – люблять свою гіпотезу. А в нас за нею суму нема, бо ми не її шукали, а *через неї* щось важливіше. *Сумнів цінніший від суму*. Це все той же Клод Бернар нагадував стажерам, що залюблені у власну гіпотезу до відкриттів не здатні⁴⁹.

«Сумнів – це дріжджі свідомості»⁵⁰. Часом його обирали й за девіз життя⁵¹. Сумнів «виробляє звичку до зіставлень, аналогій та узагальнень – а саме вони ведуть до висунення гіпотез»⁵². «Роль гіпотези – штовхати до нових дослідів: тому *до відкриття ведуть навіть хибні гіпотези*»⁵³, адже «й на хибне питання можна отримати правильну відповідь»⁵⁴. «Гіпотези – це своєрідні риштовання: їх знімають, коли споруда готова»⁵⁵. Не дарма ж «більшість гіпотез узагалі потім виявляються хибними»⁵⁶. Так, усупереч думці опонентів, Марконі вдалося-таки передати радіосигнали через Атлантичний океан – хоча він був неправий з погляду *панівної тоді*

⁵⁰ Морандотті 1994, К392.

⁵¹ Totus dubito (лат. «В усьому сумніваюся») – життєвий девіз Р. Декарта і К. Маркса (пор. і скептиків). Р. Декарт – багата й загадкова особистість. Завершивши навчання в університеті м. Пуатьє за фахом «цивільне й церковне право», 20-річний Декарт склав два іспити на ступінь і бакалавра, і магістра протягом одного тижня (!) в листопаді 1616 р. І далі на два роки сховався в Парижі. У цей час його девізом було: *Neureux qui a vécu caché* «Щасливий, хто прожив, сховавшись». У всякій справі він полюбляв діяти крадькома (*avancer masqué*). Чимось це нагадує й Епікурове «Живи непомітно» (грец. *λάθε βίωσας*). Люди часто розуміють буквально третій девіз Декарта *Cogito ergo sum* «Думаю – значить існую». Насправді це «Замислююся /а значить, є сумнів!/ – отже існую». І навіть популярна стаття у французькій Вікі пояснює вам, що в тому *cogito* якраз і закладено сумнів. Ось переклад: «Оскільки я сумніваюся, – я знаю, що існую, адже відколи є сумнів, значить обов’язково тут є кому сумніватися: *cogito, ergo sum*, “розмірковую, отже існую” (Принципи філософії, § 7)». А це з української вікі: «Сумнів у Декарта є методичним підходом – потрібно сумніватися в усьому, що не доведено строго». Для Декарта людина є «істота, що міркує», тобто яка сумнівається, розуміє, стверджує, заперечує, бажає, не бажає, а ще уявляє і відчуває (fr.wiki; УВАГА! на uk.wiki тут неточно). Незвичними були й повернення зі Швеції на батьківщину тіла цієї незвичайної людини, і доля її рукописів, які *потонули*, але відреставровані й опубліковані! Без вікіпедії наш життєвий досвід так і був би поза всім цим. Виходить, в інтернеті є ще дещо, крім блогів і реклами. Відмінність між користувачами в тому, хто себе на що тим виховує. «При підлій душі освіта гірша від злодійства» (Ліхтенберг). І далі: «Що пес із кузні потягне?» (Грузинське прислів’я.)

⁵² Беверідж 1963, 16 pol.

⁵³ Беверідж 1963, 77 pol.

⁵⁴ Морандотті 1994, К388. Після виступу Ю. Шевельова в НУКМА студент із залу поставив професорові запитання: «Наскільки давня українська мова?» Вчений дав блискучу відповідь: «Українські діалекти давніші від української мови».

⁵⁵ Гете 1979, В135.

⁵⁶ Беверідж 1963, 71 pol.

⁴⁴ Беверідж 1963, 126 pol.

⁴⁵ Беверідж 1963, 126 pol.

⁴⁶ Абаев 1964; 1965.

⁴⁷ Тищенко 2007, 80.

⁴⁸ Лат. *magister* ‘старший’; *magistratus* ‘міський уряд’, нім. *Meister*, іт. *maestro*, фр. *maître* ‘наставник’ і *maire* ‘мер’.

⁴⁹ Beveridge 1957, 32 eng.

системи наукових уявлень (його сучасники ще не знали про іоносферу, здатну віддзеркалювати радіохвилі)⁵⁷. Саме тому «**припущення робити треба, лише в них не треба вірити**»⁵⁸. Згодом лише «лічені гіпотези в разі підтвердження їхньої істинності стають теоріями, а далі – законом»⁵⁹. І на це мусимо невтомно сподіватися. І очікувати на якусь зустріч із несподіваним. Адже в тому й річ, що до несподіваного не ведуть жодні логічні містки. От і залишається чекати на збіг обставин у наукових студіях. Першим цю думку зумів ясно сформулювати дивовижний розум античності – Геракліт з Ефесу: «Як ти не прагнеш зустріти несподіване, то й не зустрінеш його. Невловиме воно і неприступне»⁶⁰. А «нагода стукає часом дуже тихо»⁶¹ й удруге про себе не нагадує⁶². Тому треба виробляти в собі *чутливість до непримітних ознак*, які можуть трапитися лише раз, але виявитися нечувано істотними. Що ж до *Голомії*, то ця форма пізніша від *Коломака*: рятувалися *кмітливі*, недовго через порятунок стати й *зухвалим*.

Звичайно, істина відносна, але кожна виявлена її сторона *може* стосуватися «цілої» істини. Як спостеріг Халіл Джібран (1923), «не кажіть “я знайшов істину”, кажіть “я тут знайшов одну істину”»⁶³. Адже нерідко «протилежністю істини є інша істина»⁶⁴! Однак попри все, «як не висловлено протилежної думки, то з чого вибрати краще?»⁶⁵.

Час підсумувати викладене.

1. Ми почали з сумніву щодо форми слова *галамага* – через г чи ґ? Не прийняли на віру імпровізованих пояснень, але й не відкинули їх. Саме дальший розгляд їх розкрив ширшу проблему – занедбаність етики. Виявляється, нам байдужі рукописи й першодруки засновників нашої літератури! Суспільства «з довшою етикою» – своїх поважають. Так є з творами Данте, Рабле, Сервантеса, Камоенша, Свіфта, Лютера. Не кажучи про Цицерона й Геродота. Виходить, наші *класики* для нас не такі?..

⁵⁷ де Боно 1976, 78.

⁵⁸ Беверідж 1963, 78 pol.

⁵⁹ Беверідж 1963, 71 pol.

⁶⁰ Геракліт, фрагмент 18. Або: «...уникає воно досліду, і нема до нього шляху». (Обережно, купа переспівів. Точніше, «недоспівів».)

⁶¹ Джексон-Браун 2000, М335.

⁶² Шамфор 1963, Б83.

⁶³ Ne dites pas: J'ai trouvé la vérité, mais plutôt: J'ai trouvé une vérité...

⁶⁴ Вольфром 1999, Н663.

⁶⁵ Геродот 1999, Н694.

2. З'ясовано, що звучання [галамага] це пердусім прізвище. І його, і схожі на нього прізвища мають сотні українців: отже, це не фонетичний курйоз, а частина нашого мовного буття. Далі помічено зв'язок цих *антропонімів* з *топонімами* Коломак, з *історією* Степу (татарами, вийняттям), з уже відомими *мовними контактами*. Розсипана за віки мозаїка фактів складається у зрозуміліші шматочки. Причин менше, а пояснених фактів більше. Картина минулого ясніша.

3. І тут стають очевидними заслуги поодиноких дослідників-неконформістів старшого покоління. Перший крок найважчий. І *не через брак знань* у світі, а *через масове визнання «сучасних» знань* (нащадки без жалю назвуть їх згодом «тогочасними!»). Тому цінуймо відважних. У нашій галузі це В. Абаєв, О. Стрижак, О. Пріцак, Х. Шустер-Шевць, О. Трубачов, також О. Партицький, С. Смаль-Стоцький, А. Непокупний, Ю. Шевельов, В. Мартинов. Вони були свідомі того, що всяка нова ідея *приречена долати* три етапи тернистого шляху до визнання: «це якась маячня», далі – «у цьому щось є», зрештою – «та хто ж цього не знає!» За 100 років хто хотів – натішився з В. Завитневича й О. Соболевського, які перші помітили схожість назв *Тритілля* й *Хален'я* з гр. Τρίτολις і ар. Ḥalab 'Алеппо'. А однак на цьому тлі О. Стрижак мужньо нагадав, що *варто* шукати дальші аналогії з Близьким Сходом... Не минуло й 40 років, як стає видно – *наскільки варто*⁶⁶!

4. «Оцінка нових шляхів і можливостей вимагає вченості, не скутої визнаними теоріями [включно з власними!⁶⁶ – К. Т.], уяви та наукової інтуїції»⁶⁷. «Очі бачать лише те, що розум здатний зрозуміти»⁶⁸. Тому, «хоча нові стежки **помічає** багато вчених – лише дехто з них **розуміє** їхню справжню вартість»⁶⁹.

Повернімося, нарешті, до обіцяного – отже, про слов'янське плем'я *гломачів*...

(Закінчення у 7–8 числі журналу за 2020 р.)

⁶⁶ Тищенко К. М. Сирійський пласт топонімії України візантійського часу // Вісник КНУТШ. Схід. мови та л-ри. 2020. № 1(26). С. 37–44. Він же. Топонімічний слід арабів-християн у Східній Європі: нові дані до витоків сучасних національних ідентичностей // Національна ідентичність в мові і культурі. XIII міжнар. конф. 2–3.04.2020. 36. тез. К.: МАУ, 2020. С. 176–182. Він же. Топоніми Бистрик, Білокопитове, Шалигине, Яструбщина виникли у арабо-візантійський час // Сіверщина в історії України. Вип. 13. Глухів–Київ, 2020. С. 103–108.

⁶⁷ Беверідж 1963, 63 pol.

⁶⁸ Девіс В. Р. 2010, 7.

⁶⁹ Беверідж 1963, 55 pol.